

Athény jako 'provinční' metropole. Menandros

Menandros a Epikúros se narodili v témže roce (342/1 př. n. l.) a společně konali jako mladí odvedenci (*efébové*) vojenskou službu (323/2 př. n. l.), v době, kdy Aristotelés uprchl do Chalkidy a Athény se zapletly do 'vlastenecké' války, kterou vedl Leósthénés se svými žoldněři. Kulturní život Athén v následujících desetiletích jako by se omezil pouze na filozofii a komedii: do té míry se tedy zúžil obzor 'kulturně orientovaných' Athéňanů první poloviny 3. stol. př. n. l. Elita společnosti již není totožná s elitou politickou. S úspěchem se šíří učení epikúreismu, filozofického směru, který hlásá, že člověk nemá být politicky činný. Také komedie mění předmět svého zájmu a ze *s o u k r o m é h o* života jednotlivce činí téma, které zajímalo celou společnost. Typickými postavami komedií nejsou nadále politici a ani děj, jenž se na scéně odehrává, se již vážněji nedotýká politických poměrů (s výjimkou příležitostných průpovědí a narážek na současné dění). Skutečnost, že se lidé uzavírají do soukromí, které je 'obecně přijatelné' a méně zavazující, lze pozorovat rovněž ve výtvarném umění (zejména pokud jde o pohřební náměty), ale i v jiných oblastech, např. ve zvýšeném zájmu lékařů o dříve zanedbávaná témata (výživa novorozenců).

Běžně se pěstuje řečnické řemeslo, ubylo politických osobností Démósthénova období. Máme zprávy, že ještě Démócharés, Démósthénův synovec, po sobě zanechal několik řečí (např. řeč na podporu Sofokleova zákona proti filozofickým školám), ale jeho jméno je stále spojováno především s jednadvaceti knihami jeho (současných) *Dějín*. Nelze říci, že bychom mohli athénskou řečnickou produkci následujících desetiletí považovat za hodnu uchování. Do Alexandrie přicházely exempláře Menandrových komedií, nikoliv projevy řečníků současného či následujícího období (jakkoliv je možné, že kolovaly v psané formě). Když v 1. stol. př. n. l. Poseidónios zařadil do vyprávění o prořímské skupině v Athénách za Sullovy války proti Mithradatovi úryvek parodující proslovy demagógů té doby (frg. 36 Jacoby), zjišťujeme z něho, že tito lidé mluví stejným způsobem jako jejich slavnější předchůdci ze 4. stol. př. n. l.

Jiná parodie, totiž parodie z druhého Héróndova mímiambu, nám pomáhá utvořit si představu o neměnnosti výrazových prostředků dalšího běžného a mnohem životnějšího druhu řečnictví, řečnictví soudního. Šlo o 'literární druh', který se trvale pěstoval všude tam, kde přežilo tradiční uspořádání městského státu. V druhém mímiambu Héróndás uvádí výjev z ostrova Kóu, kde jistý kuplíř pronáší soudní řeč, v níž obviňuje zákazníka, loďáře a kupce s obilím, z toho, že napadl a pokusil se unést jednu z žen, aniž zaplatil, a že kromě toho způsobil škody na domě a dokonce ho podpálil. Snaha o nápodobu prostředků, užívaných v soudnictví, se neprojevuje jen v jazyce a v argumentech, ale také v prostředí, do něž bývá děj zasazen. Úvodní část

**Ztráta zájmu
o politický
život**

Menandros

**Parodie
soudního
řečnictví:
druhý
Héróndův
mímiamb**

s oslovením “soudcové” (ἄνδρες δικασταί, *andres dikastai*), nedbale kladeným na samý počátek (místo aby následovalo až po několika prvních slovech, což by působilo poněkud vznešeněji), poukazuje na průměrnou, ne-li nízkou úroveň mluvčího. Počátek proslovy má za cíl (což je příznačné pro řeči, kterých známe z Attiky mnoho) zamezit možným útokům ze strany obžalovaného či špatnému duševnímu rozpoložení soudců: vašim úkolem přirozeně není posuzovat náš původ či naši pověst a vážnost. Stejně začíná i řeč č. 20 Lýsiova korpusu. Řečník praví: Nemusíte brát ohled na jméno skupiny čtyř set (k té totiž mluvčí náležel); měli byste si všimnat spíše toho, co vykonal každý sám za sebe. Nechybějí ani předpokládané námitky protivníků a jejich vyvracení (v. 16): “Možná vám poví: Přišel jsem z Aké a přinesl jsem obilí. Je konec hladu.” Výzva soudnímu jednateři, který se přihlásil o slovo s krátkým vystoupením (v. 46-48a), během něhož hodlal přečíst znění požadovaného zákona, je vyjádřena obvyklým “přečti mi zákon” (λαβόν μοι τὸν νόμον, *labón moi ton nomon*). Poněkud přehnaná jsou slova, jimiž kuplíř žádá, aby byly po dobu čtení onoho kratičkého zákona zastaveny vodní hodiny. Řečník zde, jako v každém řádném projevu, pokračuje po přečtení textu zákona jeho stručným výkladem. Kuplíř vybízí ženu, aby se svlékla a ukázala dotyčná zranění. Svou výzvu doprovází slovy (v. 65-67: “Nestyď se, představ si, že se na tebe dívají jako otcové a bratři”), která připomínají závěr Andokidovy řeči *O mystériích* (149: “A vy buďtež pro mne otci, bratry, syny”). V obou případech jde o to, aby byl mezi soudci a zúčastněnými stranami navázán vztah podobný přibuzenství. V závěrečné části se pak objevuje obvyklé zobecnění (v. 91-93: “Zvažte, že výrok, který se chystáte vynést, se netýká jen mne, nýbrž všech přistěhovalců”). Ze stejných důvodů se žárlivý vrah z Lýsiovy řeči č. 1 obrací na soudní dvůr s tím, aby byli “pomstěni všichni manželé”.

Filémón

Dífilos

Tato do podrobností zacházející parodie soudního řečnictví se jeví mnohem účinnější, představíme-li si, že je předváděna na scéně (vystupoval v ní i druhý mluvčí, písař, γραμματεὺς, *grammateus*). Je pro nás důkazem toho, že jisté slohové prvky jsou trvalé a neměnné; v opačném případě by jí totiž bylo porozumělo jen několik učenců 19. století, kteří se zabývali řečnickým uměním.

Vztah soudního řečnictví a “nové” komedie

Parodie na řečnictví je pro komedii příznačná (tzv. *topos*): v komediích, jako jsou *Acharňané*, *Lýsistraté* nebo *Ženský sněm*, si Aristofánés bere na mušku způsob, jakým se řeční na shromážděních; v Menandrově *Sporu o dítě* (sám původní název komedie Ἐπιτρέποντες, *Epitrepontes*, je vypůjčen ze soudní mluvy) najdeme celou dokonale sestavenou řeč, kterou pronášá jeden z účastníků pře (v. 294-352). Mezi novou attickou komedií, kterou známe prostřednictvím Menandrovým a jeho římských překladatelů (Plauta a Terentia), a životem v soudním prostředí (ten v té době představuje významnou složku života celého městského státu, který tehdy již nemá vlastní ‘zahraniční politiku’) existuje jistý důležitý vztah. Komédie se nesnaží jen ono prostředí více či méně zesměšnit. Mezi oběma je totiž podstatná souvislost spočívající ve shodě událostí, z nichž vycházejí komediální zápletky, se situacemi, které se pak jako jednotlivé spory řeší u soudu. Náměty a typické postavy “nové” komedie se totiž hojně vyskytují v athén-

• Antifanés

*408/405 př. n. l., autor "střední" komedie. S básnickou činností začal v r. 386/3 př. n. l. a zemřel čtyřiasmdesátiletý (dle údajů *Súdy*). Podle téhož zdroje napsal 260 nebo 365 komedií (známe 134 titulů). Autor mytologických parodií *Aiolos* (Αἰόλος) a *O původu lidí* (Ἀνθρωπογονία, *Anthrópogonía*), her s typickými komediálními náměty (šípem zasažená, z vody vylovená) a lidskými povahami a typy: *Venkován* (Ἄγροικος, *Agroikos*), *Příživníci* (Παράσιτος, *Parasitos*) atd.

MEINEKE, *FCG*, III, 3-160; KOCK, *CAF*, II, 12-135; EDMONDS, *FAC*, II, 162-310.

• Alexis z Thúrií

4./3. stol. př. n. l., básník "střední" komedie, autor 254 komedií (podle *Súdy*); známe 136 názvů, které spolu s jednotlivými zlomky dokládají burleskní využívání bájí (15 mytologických titulů). Zavedl roli příživníka a použití sboru jak v nejstarší, tak i v nejmódnější podobě "nové" komedie. Jeho *Kar-tághán* se stal vzorem Plautovy komedie *Poenulus*.

MEINEKE, *FCG*, III, 382-527; KOCK, *CAF*, II, 297-408; EDMONDS, *FAC*, II, 373-520.

• Filémón ze Solů v Kilikii nebo ze Syrákús

4./3. stol. př. n. l., po Menandrovi nejvýznamnější autor "nové" komedie, athénský občan od r. 307/6 př. n. l., poprvé zvítězil o Dionýsiích r. 327 př. n. l., třikrát vyhrál o Lénajích. Složil 97 her, dochovalo se nám 64 titulů a více než 200 zlomků. Komedie *Myrmidonové* (Μυρμιδόνες, *Myrmidones*) a *Palamédés* (Παλαμῆδης) čerpaly z mytologie, v ostatních převládala témata příznačná pro "novou" komedii. Jeho hry posloužily jako předloha pro Plauta: *Kupec* (Ἐμπορος, *Emporos*) pro *Mercatora*, *Poklad* (Θησαυρός, *Thésauros*) pro *Trojgroš* (*Trinummus*) a *Přízrak* (Φάσμα, *Fasma*) pro *Komedii o strašidle* (*Mostellaria*).

MEINEKE, *FCG*, IV, 3-68; KOCK, *CAF*, II, 478-540; EDMONDS, *FAC*, IIIA, 2-96.

• Dífilos ze Sinópy

druhá polovina 4. stol. př. n. l.; spolu s Filémonem a Menandrem tvoří trojici nejvýznamnějších autorů nové attické komedie. Sepsal asi 100 komedií, dochovalo se 60 titulů a 130 zlomků. Názvy připomínají mytologické parodie: *Danaovny* (Δαναΐδες, *Danaides*), *Peliovny* (Πελιάδες, *Peliades*), v jiných se objevují jména osob z prologu: *Hérós* (Ἡρώς), *Théseus* (Θησεύς), *Héraklés* (Ἡρακλῆς), *Hekaté* (Ἑκάτη). Jeden neobvyklý název – *Dobyvatel hradeb* (Αἰρησιτεΐχης, *Airésiteichés*) – je znám v následujících přepracováních jako *Voják* (Στρατιώτης, *Stratiótés*), resp. *Kleštěnec* (Εὐνοῦχος, *Eunúchos*). Jeho komedie byly předlohou pro Plauta: *Pyrrha* (Πύρρα) (?) pro *Lano* (*Rudens*), *Losující* (Κληρούμενοι, *Klérúmenoi*) pro *Casinu*, *Prkno* (Σχεδία, *Schedia*) pro *Komedii o vaku* (*Vidularia*), *Spoluumírající* (Συναποθνήσκοντες, *Synapothnéskontes*) pro stejnojmenné *Commorientes*.

MEINEKE, *FCG*, IV, 375-430; KOCK, *CAF*, II, 541-580; EDMONDS, *FAC*, IIIA, 97-154.

• Menandros

342/1-291/90 př. n. l., syn Diopethúv z děmu Kéfisiá, nejslavnější autor "nové" komedie. Jeho tvorba začíná r. 321 př. n. l. kusem *Hněv* (Ὀργή, *Orgé*); zvítězil celkem osmkrát a největší slávy dosáhl až po smrti. Známé přibližně stovku názvů jeho komedií. Díky nálezům na papyrech je známa jedna celá komedie – *Mrzout* (Δύσκολος, *Dyskolos*, objevena r. 1959) – a dále obsáhlé úryvky komedií *Spor o dítě* (Ἐπιτρέποντες, *Epitrepon-tes*), *Ostříhaná* (Περικειρομένη, *Perikeiro-mené*), *Dívka ze Samu* (Σαμία, *Samia*), *Sikyóňan* (Σικυώνιος, *Sikyónios*) a *Nenáviděný* (Μισούμενος, *Misúmenos*). Menší zlomky: *Dvojnásobný šejdř* (Δις ἔξαπατών, *Dis exapatón*), *Rolník* (Γεωργός, *Geórgos*), *Hérós* (Ἡρώς), *Posedlá* (Θεοφορουμένη, *Theoforúmené*), *Pochlebník* (Κόλαξ, *Kolax*), *Zjevení* (Φάσμα, *Fasma*). Menandrovny hry se staly předlohami komedií Terentiových: *Dívka z Andru* (*Andria*), *Sebetřapíč* (*Heautontimoroumenos*), *Kleštěnec* (*Eunuchus*)

a *Bratři (Adelphoe)*, resp. Plautových: *Stichus*, *Dvě Bakchidy (Bacchides)*, *Komedie o skřínce (Cistellaria)*, *Komedie o hrnci (Au-*

lularia). V případě jeho *Úsloví (Γνώμαι, Gnómai)*, sbírky 758 monostichů, je obtížné zjistit, která z nich jsou původní.

Menandros

ském soudním životě. Setkáváme se zde s nevěstkami, pro jejichž přízeň mizí v nenávratnu pracně nashromážděný otcovský majetek, s mladíky, kteří se vzpírají poslušnosti vůči svým otcům a trvale se potýkají s nesnáze, do nichž je přivádí jednání zločinných kuplířů. Jsou tu i starci, které žene nezodpovědná, pro jejich majetek zhoubná touha po zábavě a potěšení, neurvalí a násilní vojáci z povolání, příživníci a další. A naopak mnoho úvodních výkladů (*diégéseis*), jimiž začínají dochované attické řeči, lze nepochybně označit za skutečné náměty pro komedii. Slova zahajující soudní spor ve zlomku z *Lýsia* (frg. 18 Gernet – Bizos), v němž se popisuje soudní řízení “pro znásilnění”, ze kterého čerpá Héróndás ve druhém mímiambu, připomínají hypotese nějaké komedie. Krátký úryvek se zachoval u Athénaia (XIII, 592c): “*Je tu jistá nevěstka, jménem Náis. Jejím pánem a vlastníkem je Archiás, jejím příbuzným Hymenaios. Filónidés se vyzná ze své lásky k ní [...].*” Zlomek sice dále nepokračuje, avšak z názvu (*Proti Filónidovi, soudní řízení pro znásilnění*) vyplývá, že se zamilovaný Filónidés, stejně jako obchodník s obilím z druhého Héróndova mímiambu, nakonec projevil jako násilník a podle žalující strany se dopustil trestného činu, pro který je ze zákona stíhán. Třinácté knize Athénaiově vděčíme rovněž za obsáhlý úryvek soudní řeči připisované Lýsiovi (*Proti Aischinovi, žáku Sókratovu, případ půjček*, frg. 38 Gernet – Bizos). Tento zlomek nás uvádí do množství situací známých z nové attické komedie. Nešťastný sókratovec je nepolepšitelný podvodník a jeho sousedé se dokonce odstěhují, aby mu dále nemuseli půjčovat peníze. Neúnavný šejdř se však začne dvořit více než sedmdesátileté stařence, aby tak získal její obchod s voňavkami (tématu směšných milostných vztahů starých a ošklivých ‘ženštin’ využil Aristofanés v závěrečné části komedie *Ženský sněm*).

To bylo pochopitelně jen několik málo příkladů. Musíme si přitom uvědomit, že zápletky tohoto druhu se velmi často vyskytují v rušném soudním životě města a že autoři komedií přímo s *é r i o v ě* chrlili díla podobného obsahu (jen od Menandra jich bylo známo více než sto). Byly to drobné příběhy z každodenního života, v nichž svou roli hraje láska, příběhy se šťastným koncem, uváděné jen a jen pro pobavení diváků.

Takové bylo již zaměření tzv. střední komedie, ačkoliv třídící vidění alexandrijských gramatiků, kteří na jeho základě rozlišovali komedii na “starou” (*ἀρχαία, archaiá*), “střední” (*μέση, mesē*) a “novou” (*νέα, neá*), chtělo vnuknout postupnou přeměnu “staré” *p o l i t i c k é* komedie v “novou” komedii *c h a r a k t e r ů*. Zařazení “střední” komedie s rysy vsutku “středními”, které by byly příznačné právě jen pro ni, mezi attickou komedií starou a novou nakonec ústí ve vznik uměle vytvořené formy, jejíž slabé stránky se stávají zjevnými už při pouhém přihlédnutí ke dvěma posledním dochovaným komediím Aristofanovým (viz str. 232). Také autoři “střední”

Neopodstatněnost pojmu “střední” komedie: Antifanés, Alexis, Tímoklés

komedie byli velmi plodní: Antifanés, který zemřel až v době Démostheno-
vě, složil podle slovníku *Súda* 365 komedií a jeho jen o málo mladší součas-
ník Alexis jich podle téhož pramene vytvořil 245. Poněvadž se toto obrov-
ské množství divadelních kusů nenávratně ztratilo, je obtížné přesvědčivě
dokázat, že vývoj komedie byl skutečně postupný a že by si "střední" komedie
zachovávala něco z 'političnosti' staré attické komedie a zároveň
zvolna předjímalá zaujetí pro 'privátní' život, příznačné pro komedii "no-
vou". Ve snaze vytvořit na základě dochovaných latinských překladů (Plau-
tův *Peršan*, *Persa*) co nejpřesnější obraz řeckých předloh, které pocházely
právě ze "střední" komedie, si badatelé uvědomili, že se před nimi odvíjí zá-
pletka typická pro "novou" komedii: mazaný otrok s jedním kumpánem
a jedním příživníkem unese dívku kuplíři.¹ Objevil se rovněž pokus odhalit
v parodii na bájeslovný námět osobitý rys, vlastní "střední" komedii; ve sku-
tečnosti se však tento prvek objevuje již v "staré" komedii.

K tomu, abychom mohli mluvit o přetrvávající 'političnosti' tzv. střední
komedie, nestačí však jednotlivé zlomyslné narážky na veřejně činné osoby.
Tímoklés, autor veseloher činný ještě za vlády Démétria Falérského,² napad-
dal v době skandálního procesu s Harpalem podplacené politiky tak, že
v jednom úsečném dialogu komedie *Délos* uvádí jmenný seznam těch, kteří
podlehli korupci, a u každého z nich navíc částku v talentech, kterou přijal.
Démostenés podle něj obdržel obrovskou sumu 50 talentů (frg. 4 Kock).
Nadále se projevuje i zaujatost proti "filozofům", již se vyznačovala značná
část Aristofanových komedií. Vyplývá např. z nadšení, s nímž Alexis přivítal
'rozehnaní' členů Akademie v důsledku vítězství Démétria Poliorkéta
a útěku Démétria Falérského (frg. 94 Kock). Jiný projev tohoto nepřátelství
vidíme v posmrtném zatracení špatného učitele Sókrata; to nacházíme v jis-
tém zlomku neznámého autora, jež přejal epistolograf Alkifrón (2. nebo
3. stol. n. l.). Hetéra Tháís zde dokazuje nadřazenost svého stavu nad "sofisy-
ty" tvrzením, že zatímco zásluhou Aspasiinou vyrostl Periklés, Sókratés vy-
choval Kritia (*Fragmenta adespota*, 121-122 Kock = Alkifrón, IV, 7). Toto
jsou ovšem jen přídavná, vedlejší témata. U Menandra se takové náměty,
můžeme-li usuzovat z několika dnes známých komedií, už vůbec nevysky-
tují, přestože jde o autora, který byl velmi úzce spjat s největším athénským
politikem té doby, Démétriem Poliorkétem.

Ve skutečnosti se změnilo posluchači a diváci těchto komedií. Poté, co se
znovu dostaly k moci vlády více či méně umírněné, případně vlády několika
málo jedinců (otevřeně oligarchické), z nichž se nejdéle udržela vláda Démé-
tria Falérského, a poté, co byli z účasti na občanských právech (*politeiá*) vy-
řazeni nemajetní, ustala i dříve obvyklá, i když sporná státní podpora (*theó-*

Menandros

**Menandrovo
publikum**

¹ Umělosti dělení komedie na tři 'fáze' a zejména pak umělého rozlišení komedie "střední" a "nové" si byl vědom Theodor Kock, který v dosud nepřekonané sbírce *Comicorum Atticorum fragmenta (CAF)* uznal pouze dva vývojové stupně komedie, a to komedii "starou" a "novou".

² Jmenuje jistě *gynaikonomoi* (γυναικονόμοι), úředníky pověřené Démétriem Falérským péčí o mravy žen (frg. 32 Kock).

rikon), která mj. umožňovala hromadné návštěvy divadelních představení. Je zřejmé – jak poznamenal Ferguson –, že takový vývoj nutně vedl ke změnám ve skladbě obecnosti, které přicházelo do divadel za komedii. Byli vyloučeni nuzní a nemajetní, jimž se nabízela možnost odejít do nově vzniklých metropolí, a tak převážnou část návštěvníků divadla nadále tvořili řemeslníci a drobní sedláci určitým způsobem “vzdělání” (použijeme-li Fergusonova vyjádření). Jde tedy o “buržoazii” (jak tuto vrstvu modernizujícím způsobem definoval Rostovcev), která takto potvrzovala aristotelovské představy o ideální obci, v níž střední vrstva tvoří “většinu”. Athénská společnost není již ovládána malým počtem mocných a bohatých předáků, kteří byli donuceni ‘demokratickým kompromisem’ hledat oporu v chudých, ale politicky vlivných davech.

Komedie se stává zrcadlem jak hospodářsky, tak kulturně zúžené společnosti. Mezi posluchači vsutku převládají postavy, jež vystupují v Menandrových divadelních kusech. Drobní sedláci, kteří hospodaří sami jen na svých vlastních pozemcích, a žijí proto většinou na venkově (srov. názvy Menandrových komedií Γεωργός [*Geórgos, Rolník*], Ἀγροικός [*Agroikos, Venkovan*]), zpravidla neoplývají bohatstvím a nejsou schopni uživit větší počet dětí. O sto let později podává Polybios velmi smutný obraz úpadku řeckých měst, jehož kořeny podle něj tkví právě v oné snaze mít co nejméně potomků (ἄπαιδια, *apaidia*), která následně vedla k úbytku počtu obyvatelstva (ὀλιγαριθμώπια, *oliganthrópia*). Polybios píše, že v důsledku těchto jevů “se vylidnila města, což způsobilo pokles výroby, ačkoliv v té době nedošlo k žádné déle trvající válce a nevypukla ani žádná hromadná nákaza” (XXXVI, 17). Tyto významné Polybiovy postřehy upoutaly pozornost Rostovceva, podle kterého dějepisec z Megalopole odhalil, že je svědkem “všeobecné sebevraždy” řeckého světa, k níž dochází postupně, v průběhu sto padesátiletí, od dob Menandrových (kdy byl úpadek ještě vyvažován “pozvolným růstem zámožných vrstev”) až po římské výboje. Rostovcev spatřoval v této demografické krizi řeckého světa z přelomu 2. a 3. stol. př. n. l. jakousi předzvěst obdobného, obecnějšího jevu, k němuž dojde ve 3. stol. n. l. Zjistil, že zatímco v době Menandrově se dobrovolné omezování počtu dětí týkalo pouze nejchudších rodin, za života Polybiova se tento zvyk ujímá už i mezi bohatými, kteří chtěli co nejméně potomků “proto, aby i jim mohli zajistit život v hojnosti a vychovat je v přepychu”, jak říká sám Polybios. Tyto tendence ostatně potvrzují i nápisy; na konci 3. a na počátku 2. stol. př. n. l. vychovává řecká rodina obvykle jednoho syna, a pokud jde o dcery, bývá zde zpravidla také nejvýše jedna.

Menandrovské náměty

Epitrepontes

Ve společnosti, kterou popisuje Menandros, se odkládání novorozeňat pomalu stává obvyklým jevem. Mnoho Menandrových komedií čerpá své náměty právě z nečekaných zvrátů, které souvisejí s pohozením nově narozených dětí a jejich pozdějším rozpoznáním. Ve *Sporu o dítě* porodí Pamfilé dítě za dlouhé nepřítomnosti svého manžela Charísia; dostane strach a dítě odloží, aby se jej zbavila. Nakonec se ukáže, že otcem novorozence je sám Charísios, který během nočních slavností, zvaných Tauropolia (byla to jedna z vzácných příležitostí, kdy se mohli setkat mladí lidé opačného pohlaví), v opilosti znásilnil jakousi dívku; zjistilo se však, že to byla (aby příběh

šťastně skončil) právě Pamfilé. (Tento druh zápletky, vycházející ze sexuálního násilí během nočních oslav, se později objevuje i v románu, který je i po této stránce dědicem "nové" komedie.) V komedii *Ostříhaná* je příčinou odložení dvou dětí, od něhož se odvíjí další děj, chudoba matky. Žena, která dvojčata nalezla, je nebyla schopna vychovávat obě, a tak jedno z dětí, chlapce, přenechala jistě bohaté paní, která sama nemohla mít děti. Starala se tedy sama jen o děvče a později, jelikož pro ně neměla věno, postoupila je jednomu vojákově jako souložníci. Když žárlivý voják přistihl oba sourozence ve chvíli, kdy se líbali, ustříhl v návalu zlosti dívce vlasy, aby ji ponížil (odtud název komedie). Takřka 'eurípidovská'³ složitost zápletky plyne ze skutečnosti, že zatímco dívka ví, že onen mladík je jejím bratrem, on sám to netuší a beznadějně se do své sestry zamiluje. Když se objeví otec, který bydlí nedaleko, vše se nakonec vysvětlí. Podobně i v komedii *Zjevení* porodila hlavní představitelka ještě jako svobodná dceru, která byla pak tajně vychovávána v domě jisté sousedky. Matka se později provdala a její nevlastní syn Feidiás jednoho dne překvapí dívku, jak potají rozmlouvá s matkou skrze otvor, prokopaný ve zdi mezi oběma domy. Uvěří, že jde o zjevení, poté se do své nevlastní sestry zamiluje a vezme si ji za ženu.

Perikeiromenē**Fasma**

Menandrový komedie jsou z tohoto, jakož i z ostatních hledisek obrazem společnosti, která prochází krizí. Rostovcev píše: "*Občan některého z řeckých měst unesený piráty je pro každého, kdo se zabývá helénistickým písemnictvím, např. menandrovskou komedií, postavou důvěrně známou.*" A skutečně, nejpozději od r. 280 př. n. l. se pirátství rozmohlo s nebývalou silou v celé oblasti Egejského moře, a to v důsledku přibývajících střetů a prohlubujícího se společenského rozvratu, jenž je živnou půdou pro dobrodruhy. Nápisné doklady podávají znovu nejspokojivější vysvětlení těch typů zápletek, které rozvíjí komedie; značné množství nápisů ze 3. stol. př. n. l. se vztahuje k loupeživým pirátským výpravám a ke zkušnostem všech – mužů, žen i dětí –, kteří se sami ocitli v rukou pirátů. Menandrova komedie *Kleštěnec* se sice nezachovala, můžeme si však přečíst její překlad (*Eunuchus*) pořízený Terentiem (který sem zařadil i osoby příživníka a vojáka, rovněž převzaté z Menandra, a to z *Pochlebníka*). Ústřední postavou této komedie je krasavice Pamfilé, kterou jistý voják, dávný ctitel proslulé athénské hetéry Tháidy, věnoval právě této ženě jako otrokyni. Ve skutečnosti se Pamfilé narodila jako svobodná, byla však před mnoha lety unesena piráty. Podobných příkladů bychom našli mnoho.

Eunúchos

Je samozřejmé, že zápletky se jednotvárně opakují. Stejně jako komedie *Ostříhaná*, obsahoval i *Kleštěnec* scénu obléhání domu, v němž se skrývala hlavní hrdinka; přitom se autor snaží dosáhnout komického účinku využíváním prvků z vojenského prostředí. Jedním z průvodních jevů obecnějšího rozšíření menandrovských komedií po celém helénistickém světě je nadšení, s jakým tento druh námětů přijímalo římské obecenstvo. Toto nadšení

³ Eurípidés představuje další pramen, z něhož čerpá nová attická komedie. Právě od něho pochází např. jeden z rysů příznačných pro menandrovskou komedii, totiž poučný prolog.

ostatně dokazují překlady a úpravy Menandrových předloh, které zpracovali Plautus (*Komedie o hrnci – Aulularia, Dvě Bakchidy – Bacchides, Komedie o skříňce – Cistellaria, Stichus*) a Terentius (*Bratři – Adelphoe, Dívka z Andru – Andria, Sebetrapič – Heautontimoroumenos, Kleštěnec – Eunuchus*). Z Pliniovy *Přírodovědy (Naturalis historia, VII, 111)* se rovněž dozvídáme o pozváních, jimiž Menandra poctili jednak Ptolemaiovci, jednak makedonský panovník (pravděpodobně po pádu Démétria Falérského, na kterého byl Menandros silně vázán, v r. 307 př. n. l.). Tato pozvání dokládají obecnou znalost Menandrových komedií nejen v Makedonii, kde je to pochopitelné, neboť Athény v té době představovaly ‘centrum vzdělanosti’ makedonského království, nýbrž i v Alexandrii. Vskutku se zdá, že první verš komedie *Mrzout* – “*představte si, že místo, kde se děj odehrává, se nachází v Attice*” (τῆς Ἀττικῆς νομίζετ’ εἶναι τὸν τόπον, *tés Attikés nomizet’ einai ton topon*) – byl pojat se zřetelem na mimoathénská představení.

**Menandrův
vztah
k Démétriovi
Falérskému**

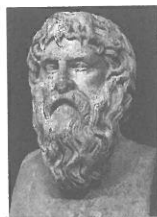
Menandros sám neopustil Attiku, kde podle podrobné zprávy jistého, dnes ztraceného římského nápisu (*IG, XIV, 1184*) méně než padesátiletý, ve dvaatřicátém roce panování Ptolemaia Sótéra (293/2 př. n. l.) zemřel. Menandrův vztah k Démétriovi Falérskému by nám mohla přiblížit zvláštní historika, kterou uvádí Phaedrus (*Fabulae Aesopiae, V, 1*); týká se doby, kdy se oba muži ještě osobně neznali. Démétrios je zde líčen jako nenáviděný tyran, kterému poníženež líbají ruku samotní “nejvyšší představitelé obcí” (“*principes civitatis*”), které jsou nuceny snášet jeho útlak. Menandros je představován jako vytríbený, takřka zženštilý autor, který spolu s ostatními spěchá vzdát čest novému vládcovi. Když ho Démétrios spatří, rozzlobí se: “*Co za změkčilce se to odvažuje přijít mi na oči?*” (“*Quisnam cinaedus ille in conspectum meum audet venire?*”, v. 15-16). Někdo z přítomných ho upozorní, že před ním stojí Menandros, a Démétrios svůj postoj okamžitě změní; prohlásí Menandra za “dosti sličného muže” (“*homo formosior*”, v. 18). Alfred Körte, významný badatel v oblasti komedie, zjistil, že r. 317 př. n. l. (tedy v roce, v němž se podle Phaedra výjev odehrál) Menandros ještě nebyl “proslulým skladatelem komedií” (“*nobilis comoediis*”; přísně vzato se však Menandros poprvé představil již r. 321 př. n. l. komedií *Hněv*) a že Démétrios v té době znal Menandra již dlouho, jelikož společně navštěvovali peripatetickou školu. Ve skutečnosti však Phaedrova historika není důležitá tím, že by snad přesně připomínala údajné první setkání Menandra s Démétriem, nýbrž tím, že dokazuje nevraživost vůči oběma osobnostem, kterou v sobě autor bajek choval. Zpráva Diogena Láertia (V, 79), jež pravděpodobně pochází od peripatetického filozofa Hérakleida, říká, že “*v době, kdy byl [Démétrios] v Athénách napadán udavači [k těmto útokům zřejmě došlo těsně předtím, než uprchl z Athén], byl by málem odsouzen i komický básník Menandros – [...] pro nic jiného než proto, že byl přítelem Démétriovým; vymohl mu však osvobození Démétriov synovec Telesforos*”. Týž Diogenés poskytuje i jiný údaj, převzatý od spisovatelky Pamfily (z doby mezi Neronem a Hadrianem), podle níž snad byl Menandrovým “učitelem” Theofrastos. Na podporu tohoto tvrzení se obvykle uvádí úryvek z Alkifrónova *Listu Menandrovi* (IV, 19), v němž nabádá milovaná hetéra Glykera Menandra, aby ne-

**Styky se
současnými
filozofy**

přijímal Ptolemaiovo pozvání, a prosí, aby se v každém případě poradil "s přáteli, tedy s Theofrastem a s Epikúrem" (§ 14). Není vyloučeno, že kromě 'školních' styků s Theofrastem měl Menandros i jakýsi vztah k Epikúrovi. Alkifrónovo svědectví jistě nelze považovat za zprávu vzdělaného životopisce; Alkifrón byl však dobrým znalcem "nové" komedie (a zejména kusů Menandrových) a do čtvrté knihy svých *Listů*, obsahující dopisy hetér, měl v úmyslu zařadit cosi jako 'románový' životopis v podobě korespondence obou milenců (IV, 18 a 19). Přirozeně tím přispěl ke vzniku obrazu Menandra jako "přítele" nejvýznamnějších filozofů, kteří v oněch letech působili v Athénách; přispívala k tomu i skutečnost, že se v jeho komediích často objevují uctivé zmínky o osobnostech filozofického světa té doby, jakými byli kynikové Monimos (frg. 249 Kock) a Kratés z Théb (frg. 117, 118 Kock). Dokladem toho, že se tato představa o Menandrovi ujala, je i sbírka menandrovských *Úsloví* (758 veršů), pocházejících z jeho komedií (a postupně překrytých množstvím výroků jiných autorů). Tato úsloví měla svou vlastní tradici a byla vydávána jako samostatná sbírka. Vzájemný soulad mezi peripatetickou filozofií Theofrasta a Démétria a Menandrovým pojetím komična dostatečně potvrzuje nezanedbatelná okolnost, že totiž alespoň čtyři z Theofrastových *Povahopisů – Venkovan* ("Αγροικος, *Agroikos*), *Záletník* ("Απιστος, *Apistos*), *Pověřivec* (Δεισιδαίμων, *Deisidaimón*) a *Pochlebník* (Κόλαξ, *Kolax*) – se objevují v názvech Menandrových komedií. Tomu odpovídá i skutečnost, že sám Aristotelés si oblíbil spíše komedii "novou" než "starou"; podle něj je pro "starou" komedii příznačná jistá neotesanost (αἰσχρολογία, *aischrología*), zatímco "nová" komedie se vyznačuje myšlenkovou vytříbeností (ὕπονοια, *hyponoia*). Nevzdělané obecenstvo s povděkem přijímalo komedii "starou", kdežto lidé "na úrovni" si libovali v komedii "nové" (*Etika Nikomachova*, 1128a 22-25).

V *Listu Menandrovi* Alkifrón ústy hetéry Glykery, která si připisuje také částečné zásluhy o přípravu Menandrových her k uvedení (§ 5: masky a kostýmy), vypočítává názvy několika Menandrových komedií: *Tháis*, *Nenáviděný*, *Thrasyleón*, *Spor o dítě*, *Bičovaná*, *Sikyóňan* (§ 19); hetéra se zde rovněž zmiňuje o "té komedii, v níž sama vystupuje" (§ 20: ἐν ᾗ με γέγραφας, *en hó me gegrafas*). Alkifrónovo dílo je obtížné přesně časově zařadit (zdá se, že mohlo vzniknout jak ve 2., tak ve 3. stol. n. l.); čtvrtá kniha *Listů*, kterou uzavírají právě dopisy Menandra a Glykery, svědčí bezpochyby o mimořádné vážnosti, které se Menandros těšil v období atticismu. V 1. stol. n. l. Plútarchos znovu oživil Aristotelovo dělení komedie na tu pro nevzdělance (tj. "starou") a onu pro lidi vzdělané (tedy "novou"), když v jistém menším díle, z něhož se nám dochoval výťah s názvem *Srovnání Aristofana s Menandrem*, staví proti sobě právě tyto dva autory (*Moralia*, 853-854). Menandrův vliv trval nepřetržitě až do přelomu 5. a 6. stol. n. l. Z té doby pocházejí poslední z mnoha dochovaných menandrovských papyrů a také poslední pokusy rétorů, jakými byli epistolografové Aristainetos a Chorikios z Gazy, napodobit Menandra; na Západě pak ještě sepsal poznámky ke komedii *Spor o dítě* Sidonius Apollinaris (*Epistulae* [Listy], IV, 12,1). Takové uznání se však projevilo již v generaci následující bezprostředně po Menandrovi; jeho komedie se v Alexandrii rychle staly předmětem zkoumání a byly ihned zkatalogizovány. Přibližně od r. 240 př. n. l. se Menandrový hry překládaly a byly uváděny v Římě a mimo to i v originálním jazyce

Kratés

Gnómai

Osudy
Menandrova
díla

v četných centrech helénistického světa. V Athénách je uváděli stále znovu, a to při každé soutěži jako "staré" komedie, ještě na prahu 1. stol. př. n. l. (testimonia č. 28-31 Körte). Aristofanés Byzantský, významný filolog, který vystřídal Eratosthena (194 př. n. l.) ve vedení alexandrijské knihovny, Menandra nespírně obdivoval a prohlásil ho dokonce za vůbec největšího autora po Homérovi. Tuto informaci máme díky nápisu na podstavci jedné římské sochy z 2. stol. n. l. (IG, XIV, 1183), která představuje Menandra. Rétor Syriános přepisoval právě Aristofanovi Byzantskému výrok: "*Menandros a život: kdo z nich koho napodoboval?*"

Menandrovy komedie však nebyly zahrnuty mezi školní četbu, což mělo po 'temných' staletích pod nadvládou Byzance zhoubné následky. Ve školách naopak dále kolovala sbírka menandrovských *Úsloví*, která do jisté míry Menandrovu hru nahradila. Jeho dílo proto se vši pravděpodobností nebylo přepsáno do minuskule, a ačkoliv je Menandros mnohdy obecně citován, je zjevné, že ani takový učenec, jakým byl Ióannés Tzetzés (12. století), který se o komedii velice zajímal, Menandrovu hru nikdy nečetl. Přes tuto takřka dokonalou zkázu byly znovu sestaveny názvy 96 komedií z celkového počtu 105 (nebo 108), o nichž ještě hovoří římská vědecká tradice. Proto za znovuobjevení Menandra vděčíme výlučně papyrům, odhlédneme-li od citací, které uvádějí antičtí vzdělanci jako Athénaios, Stobaios a další. Dva hlavní časové úseky, v nichž k objevům papyrů docházelo, jsou tyto:

a) V r. 1907 vydal Lefebvre papyrus z Káhiry (J 43227), který byl objeven ve staré Afrodítopolí (v Egyptě) při vykopávkách v příbytku notáře a básníka 6. stol. n. l., Flávia Dioskora. Obsahuje podstatné části pěti komedií: *Hérós*, *Spor o dítě*, *Ostříhaná*, *Dívka ze Samu*. Ke které komedii patří pátý úryvek, se nezjistilo. Z tohoto prvního objevu vychází první důležité vydání, pořizené Körtem, tzv. *Menandrea*.

b) V r. 1958 byla získána ze soukromé sbírky ženevského 'mecenáše' Bodmera komedie *Mrzout* (její původ zůstal však pečlivě utajen). Vydal ji Victor Martin. Je v podstatě neporušená a je jedinou "novou" komedií, kterou lze číst celou (zvítězila na Lénajích r. 317/6 př. n. l.). O deset let později, v r. 1969, byly v téže sbírce objeveny rozsáhlé části komedií *Štít* a *Dívka ze Samu*, které vydali Kassel a Austin (mezitím kolovaly tajně pořizené opisy první části *Dívky ze Samu*).

Avšak již v r. 1867 uveřejnil Cobet několik folií komedií *Zjevení* a *Spor o dítě* získaných z tzv. Petrohradského pergamenu. V r. 1898 vydal Nicole části komedie *Rolník*, nalezené na jednom papyru z Ženevy (k nimž byly připojeny další z objevů Vitelliho). Z posledních nálezů je třeba připomenout významnou část komedie *Sikyónčan* (ta se dochovala na obalu jedné mumie; papyrus ze Sorbonny udává na konci název hry: *Sikyónští*) a dále začátek hry *Nenáviděný*, který v r. 1977 vydal Turner.

Nálezy na papyrech